

СЛОВО ТА ЗНАЧЕННЯ, ЇХ ВІДНОШЕННЯ

Світлана Липка

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

(Івано-Франківськ, Україна)

Як відомо, основною мовною одиницею є *слово* – найменший відносно самостійний носій значення, звуковий сегмент, який теоретично відокремлюється від інших на основі певних фонетичних ознак [15, S. 11; 16, S. 103-104], в процесі комунікації виконує номінативну, мислетворчу (когнітивну), емоційну та інші функції [6, с. 231-235], і визначає розвиток мови [20, S. 13-20; 22, S. 15-18]. Проблема дефініції *слова* і *значення* як семантичної категорії є однією із найвагоміших проблем лінгвістики, над якою впродовж тривалого часу працює велика кількість дослідників. Однак попри численні дослідження, у наш час у мовознавстві відсутнє єдине загальноприйняте розуміння, а відповідно, і тлумачення *слова* та *лексичного значення*, що свідчить про розбіжність підходу науковців до його лінгвістичної концепції [10, с. 30].

Ще на початку XX століття А. Річардс і К. Огден запропонували 16 визначень значення слова [19]. У наш час їхня кількість складає більше, ніж 50 дефініцій, що зумовлено різними принципами розмежування „значення“ з поняттями „смысл“, „функція“, „інформація“. Найбільш актуальними теоріями щодо сутності значення слова в сучасному мовознавстві є субстанціональна, структуралістична (релятивістська), інформаційна та біхевіористська.

Прибічники матеріалістичної субстанціональної (денотативної, менталістської) концепції підтримують формулювання Ф. де Соссюра про двобічну природу слова, яка поєднує в собі значення слова та форму його вираження [12], співвідносять значення слова з уявленням про предмет, явище й розуміють значення як суб’єктивне відображення об’єктивного світу в мові, своєрідну інформацію (О.С. Ахманова, А.А. Уфимцева, Г. Стерн,

Д.М. Шмелєв та інші). Зокрема О.І. Смирницький, вважає слово єдністю значення і звучання: “Звучання й значення завжди йдуть разом, і без їхнього єднання немає слова ...” [11, с. 84-89]. На його думку, саме в лексичному значенні відображається позамова дійсність, утворена живою і неживою природою, в усій різноманітності матеріальних об’єктів, явищ, процесів та відношень між ними, а також світ внутрішнього життя людини, що сприймає, аналізує, узагальнює факти об’єктивної реальності. Щоб існувати в якості мовної одиниці, компонента лексичного складу, слово повинно цілком і повністю співвідноситися з будь-яким предметом матеріальної чи духовної дійсності.

Чільне місце у формуванні лексичного значення в субстанціональній теорії відводиться екстралінгвальним чинникам. При цьому применшується вплив самих мовних чинників, і заперечується роль мови як самостійної інституції, з чим ми не можемо погодитись, оскільки у мові слово існує як потенційна номінативна одиниця ментального лексикону мовця з усіма його парадигматичними та синтагматичними значеннями.

Прихильники концепції релятивізму або структуралістичного підходу, який започаткував своїм вченням Ф. де Соссюр, розглядають значення слова як відношення мовного знака до об’єкта, до поняття (Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, В.А. Звегінцев, Е. Бенвеніст, С. Ульман та ін.), між мовними знаками у словесному полі (Trier, Porzig), це – категорія, залежна і від позамовних факторів. З точки зору В.В. Виноградова, значення слова визначається не тільки його відповідністю тому поняттю, яке відображається за допомогою цього слова (напр., рух, розвиток, суспільство, закон тощо), воно залежить від властивостей тієї частини мови, тієї граматичної категорії, до якої належить слово, від суспільно усвідомлених і усталених контекстів його вживання, від конкретних лексичних зв’язків з іншими словами, зумовлених притаманними цій мові законами сполучуваності словесних значень, від семантичного співвідношення слова з синонімами та близькими за значенням і відтінками

словами, від експресивного та стилістичного забарвлення слова [3, с. 6]. В.А. Звегінцев дає таку дефініцію значення: “У суто лінгвістичному плані значення слова визначається його потенційно можливою сполучуваністю з іншими словами, які формують так звану лексичну валентність слова. Сукупність таких можливих сполучень слова фактично зумовлює існування лексичного значення як об’єктивно існуючого явища чи факта системи мови” [5, с. 123]. Тобто, значення слова кваліфікується і як його вживання, і як потенційна сполучуваність чи застосування (В.А. Звегінцев [5, с. 132], Ю.Д. Апресян [1], Е.М. Меднікова [9]). Однією з найперспективніших структуралістських теорій значення є концепція, за якою під значенням розуміється сукупність відношень знака, що вступає у відношення з сутністю, яку він позначає (денотатом), з поняттям, яке він виражає (сигніфікатом), з умовами та учасниками мовленнєвого акту, з іншими знаками у парадигматичних та синтагматичних відношеннях. У відповідності до цих відношень розрізняють денотативне, сигніфікативне, прагматичне та структурне значення [1, с. 102-150].

Недоліком релятивістської теорії є розуміння мови як системи протиставлень, які не залежать від реальних властивостей членів цих протиставлень. Прихильники структуралістичного підходу намагаються виразити всі категорії та поняття у термінах самої лінгвістики, при цьому заперечують будь-який вплив мислення на структуру мовлення та абсолютизують самостійність мови. Тож, як вважають сучасні лінгвісти, замість того, щоб виправити недоліки субстанціональної теорії, структуралістська концепція внесла ще більше неясностей.

В основі інформаційної концепції лежить розуміння значення як знання, на яке вказує знак у мовній ситуації. Часто прихильники цієї теорії розглядають значення слова як загальні знання про вживання слова (В.В. Левицький [7, с.84-87]), сукупність контекстів ужитку (Ю. Д. Апресян [1]; І. Розенгрєн [21]), оволодіння прототипами (Е. Рош), результат когнітивних процесів (Ч. Філлмор [14, с. 23-60]), як концепт, ментально організовану

одиницю, призначену для збереження знань про світ в абстрактному форматі (М. Шварц [23, S. 55]). Близькою є й теорія значення, висунута основоположником лінгвістичної філософії Л. Вітгенштейном, яка заснована на аналізі змісту іменника „значення“ [4]. Під лексичним значенням Л. Вітгенштейн розумів його вживання. Первинним він вважає значення висловлення, а значення слова впливає зі значення висловлення і є вторинним. На значення висловлення впливають умови його вживання: ситуація, контекст, учасники комунікації, їхні цілі, функціонування у відповідній мові тощо. Тому науковець описує значення як правила вживання того чи іншого слова, не відокремлюючи значення від категорій прагматики. Недоліком інформаційної концепції є те, що вона певною мірою віддаляється від мови і, внаслідок відсутності опори на мовний матеріал, може „розчинитись у голому інформаційно-накопичувальному процесі“ [10, с. 33].

Теорія біхевіористського підходу до значення слова (Л. Блумфілд [2, с. 22-27], Ч. Пірс [18]) розглядає його як відношення між знаком і людською поведінкою, прирівнює значення до прагматичних наслідків думки, тобто до їх практичних результатів [10, с. 33]. Л. Блумфілд вважає мовленнєву ситуацію найпростішою „клітинкою” мови, проте він не пояснює виникнення слова у певній ситуації, біологічну та соціальну передумови появи „механізму” мислення та мовлення, а вважає все це набуттям рефлексивних навичок.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним стає аналіз лексичного значення під кутом зору узагальнення всієї інформації про нього.

На думку багатьох лінгвістів (Дж. Лайонз [17, S. 8] та інші), усі ці концепції не варто протиставляти одна одній, а слід розглядати як взаємно доповнювальні. Так, О.Д. Огуй [10, с. 33], висловлюючи думку про голістичну концепцію значення як поєднання трьох основних груп концепцій: субстанціональної, релятивістської та інформаційної, пропонує *трихотомічний* підхід до функціонування слів і наголошує на реалізації

слова у *лексиконі* (у словниках чи лексикографічних довідниках), у *мовленні* (у висловлюваннях і в текстах) та *мовній діяльності* (у соціальній комунікації для суспільного використання), підкреслюючи цим важливість *суспільного чинника* для природи слова. І з цією ідеєю не можна не погодитись, адже, як засвідчують результати низки лінгвістичних досліджень, сучасні лексикографічні джерела характеризуються відсутністю чітко визначених критеріїв розмежування сем та семних комплексів, а також проявом суб'єктивізму укладачів при їхньому виділенні в окремому словнику. Так, на прикладі аналізу тлумачень компонентів різночастиномовного лексико-семантичного поля на позначення *зухвалої поведінки* у сучасній німецькій мові, який був здійснений автором цієї статті [8], прослідковується неоднорідність або ж взагалі відсутність лексикографічних дефініцій одних і тих же лексем у різних словниках. Тому слідом за І.В. Арнольд, Л.А. Кудрявцевою, О.Д. Огуєм, Д.М. Шмельовим та ін. вважаємо, що з метою більш чіткого визначення сем чи комплексів сем та уточнення семантики досліджуваних слів крім *синтагматичного* та *парадигматичного* аналізів доцільно проводити ще й детальний *епідигматичний* аналіз досліджуваних компонентів, який базується на комплексному опрацюванні матеріалів, отриманих із лексикографічних джерел, літературних та публіцистичних текстів, а також на основі анкетного опитування носіїв мови, з метою встановлення лексичного значення у мовній діяльності. Варто зазначити, що, на нашу думку, саме на матеріалі *публіцистики* можна найповніше розкрити особливості функціонування визначених сем і семних комплексів та встановити їхню диференціацію. Газетні тексти, як відомо, найповніше відображають реалії оточуючого світу, найшвидше сприймають і відтворюють всі мовні зміни, що надає можливість проаналізувати вживання виділених дослідником семних комплексів протягом останніх десятиліть, зробити їх диференціацію, а також виділити нові, не зафіксовані досі лексикографічними джерелами семні комплекси.

Виходячи з результатів *епідигматичного* аналізу іменників, прикметників та дієслів на позначення *зухвалої поведінки*, автор доходить висновку, що більшості досліджуваних лексичних одиниць зазначеного поля притаманні як *широкозначність семантичного наповнення*, так і особлива *дифузність* й *взаємопроникність* значень чи відтінків значень, через що один і той же контекст можна інтерпретувати по-різному. Дослідження показало вплив контексту на реалізацію семантики сем, визначених на основі словників. Це нерідко призводить до появи нових сем чи семних комплексів, не зафіксованих словниками, та зміни порядку ієрархічної структури семантики слова. Іншими словами, з часом семантична структура слова зазнає певних змін, набуваючи або втрачаючи якесь зі своїх значень. Так, наприклад, на основі текстового аналізу для іменника *Unverschämtheit* було встановлено ще 4 семних комплекси, не відображених у дванадцяти опрацьованих автором словниках („*Unfug, eine freche Zumutung!*: неподобство, безчинство“, „*Ungerechtigkeit, Frechheit*: несправедливість, хамство“, „*Schande! Schmach!*: Ганьба!“, „*Unbescheidenheit, Ausschweifung* – розпусність, нескромність, безсоромність“).

Також можна говорити про те, що у наш час спостерігається поступова переорієнтація простору поля (на прикладі іменника *Chuzpe*), коли периферійне слово за рахунок актуальної семантики та збагачення новими комплексами сем проникає в основний склад лексико-семантичної групи. Це можна пояснити зміною орієнтації цінностей сучасного суспільства, яка, відображаючись у мовленні, спричинює зародження нових смислових наповнень досліджуваних лексем. Такі зміни яскраво простежуються у публіцистиці, проте ще не відтворені у лексикографії.

Отже, поєднання *епідигматичного*, *синтагматичного* та *парадигматичного* аналізу забезпечує цілісність вивчення лексико-семантичної системи мови та розширює наявні відомості щодо взаємовідношень лексичного значення, сполучуваності та парадигматичних зв'язків

слова. *Синтагматика* спрямована на розгляд проблем сполучення слів; *парадигматика* дає можливість простежити глибинні семантичні взаємозв'язки між членами певної парадигми; *епідигматика* охоплює внутрішньо-структурні інтегральні відношення в семантичній системі значень полісеманта або відношення між дериваційно пов'язаними елементами одного значення.

У нашій статті, враховуючи підходи В.В. Левицького [7, с. 61] та О.Д. Огуя [10, с. 34] щодо визначення *лексичного значення*, вважаємо за доцільне розглядати *значення* як загальне знання про слово та його вживання і вважати його багатовимірним феноменом, що складається з незліченної множини відображених ознак дійсності (поняттєва семантика), сукупності синтагматичних та парадигматичних характеристик слова (семантична синтактика) та множини умов вживання залежних від комунікативних дій слів (синтаксична прагматика).

Література: 1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1963. – С. 102–150. 2. Блумфильд Л. Язык / Л. Блумфильд ; пер. с англ. Е.С. Кубряковой, В.П. Мурат ; [коммент. Е. С. Кубряковой ; под ред. и с предисл. М. М. Гурман]. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 607 с. 3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – №5. – С. 3-9. 4. Вітгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / Л. Вітгенштейн. – К. : Основи, 1995. – 311 с. 5. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М. : МГУ, 1957. – 322 с. 6. Козловський В. В. Слово і концепт : семантичний і концептуальний аспекти (порівняльна характеристика) / Козловський В. В. // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 231-235. 7. Левицкий В. В. Семасиология : монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с. 8. Липка С. І. Лексико-семантичне поле на позначення зухвалої поведінки в сучасній німецькій мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.04/Липка Світлана Іванівна. – Львів, 2013. 9. Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания (на материале современного английского языка) : [уч. пособие] / Э. М. Медникова. – М. : Высшая школа, 1974. – 202 с. 10. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії / О. Д. Огуй // Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с. 11. Смирницкий А. И. Значение слова / А. И. Смирницкий // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 75-89. 12. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр // [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с. 13. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – [2-е изд., стер.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 240 с. 14. Филлмор Ч. Об организации семантической информации в словаре / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 14 : Проблемы и методы лексикографии / [общ. ред. Б. Ю. Городецкого]. – М. : Прогрес, 1983. – С. 23-60. 15. Ducháček O. Über verschiedene Typen sprachlicher Felder / O. Ducháček //

Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des Sprachfeldes / Hrsg. von Lothar Schmidt. – Darmstadt : Wissenschaftl. Buchges., 1973. – S. 436-452. 16. Ernst P. Einführung in die germanistische Sprachwissenschaft: Skriptum / P. Ernst. –Wien, 1990. – 200 S. 17. Lyons J. Bedeutungstheorien / J. Lyons // Semantik. Semantics. Ein internationales Handbuch der Zeitgenössischen Forschung / hrsg. A. von Stechow, D. Wunderlich. – Berlin : De Gruyter, 1991. – S. 1 – 24. 18. Peirce C. S. Elements of Logic / C. S. Peirce // Collected Papers of Charles Sanders Peirce. – Cambridge (Mass.) : The Belknap Press of Harvard University Press, 1960. – Vol. 2. – P. 170. 19. Richards I. A. The Meaning of Meaning / I. A. Richards, C. K. Ogden. – Harvest / HBJ, 1989. – ISBN 0156584468 (Erstausgabe 1923) // dt. Die Bedeutung der Bedeutung (Eine Untersuchung über den Einfluß der Sprache auf das Denken und über die Wissenschaft des Symbolismus). – Suhrkamp, Frankfurt (am Main), 1974. 20. Römer Ch. Lexikologie des Deutschen : Eine Einführung / Römer Ch., Matzke B. – Tübingen : Narr, 2003. – 226 S. 21. Rosengren I. Semantische Strukturen : Eine quantitative Distributionsanalyse einiger mittelhochdeutschen Adjektive / Inge Rosengren. – Kopenhagen : Ejnar Munksgaard, 1966. – 153 S. 22. Schlauffer M. Lexikologie und Lexikographie: Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher / M. Schlauffer. – Berlin : E. Schmidt, 2002. – 200 S. 23. Schwarz M. Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität / M. Schwarz. – Tübingen – Basel : Franke, 1996 – 163 S.